

**NA PUTU ISTINE. O RADU POKRAJINSKOG ANKETNOG ODBORA
ZA UTVRĐIVANJE ISTINE O DOGAĐAJIMA U PERIODU
OD 1941. DO 1948. GODINE**

Apstrakt: Kada je reč o žrtvama, i to posebno o nevinim žrtvama tokom i odmah posle Drugog svetskog rata na našim prostorima, dolazimo do raznih teškoća tokom istraživanja i određivanja broja (odnosno približnog broja) nevinih žrtava. Razlog za to je delom u manjku istorijskih izvora (nisu uvek vođene evidencije za vreme zbivanja, mnogi izvori, odnosno popisi su nestali krivicom nekih počinitelja zločina, odnosno stihijski, a zbog vremenske distance je sve manje i živih svedoka, od kojih mnogi ni posle dugo vremena nisu hteli progovoriti o stradanjima). Ipak, s druge strane imamo i dosta podataka o zbivanjima, koji se nalaze na raznim mestima (arhivima, muzejima itd.). Ima i mnogo dela objavljenih na ovu temu posebno u poslednjih dvadeset godina, koje često možemo koristiti samo uz rezerve i naknadne provere, jer su podaci izneti u njima često diskutabilni i jednostrani, stavljajući akcenat često samo na stradanje jedne strane. Zbog dobijanja realnije slike o stradanjima civilnog stanovništva i o broju žrtava u periodu između 1941–1948. je upravo i formiran pokrajinski Anketni odbor za utvrđivanje istine.

Ključne reči: istina, anketni odbor, period 1941–1948, žrtve, Drugi svetski rat

O RADU ANKETNOG ODBORA ZA UTVRĐIVANJE ISTINE

Više od pola veka posle završetka Drugog svetskog rata i posle petooktobarskih događaja u 2000. godini, 22. januara 2001. godine je u Novom Sadu u zgradi Skupštine Autonomne pokrajine Vojvodine formiran *Anketni odbor za utvrđivanje istine o događajima u periodu od 1941. do 1945. godine u Vojvodini*, koje je bilo posebno telo Skupštine APV.¹ Osnovni zadatak Anketnog odbora je bio da prikupi podatke i sačini spiskove nevino stradalog vojvođanskog civilnog stanovništva, a istovremeno da utvrdi i to ko su bili krivci i počinioци zločina. Pored ovog, Anketni odbor (uz pomoć stručnjaka) je u početku imao nameru i da istraži okolnosti pod kojima je stanovništvo stradalo, odnosno pod kojim uslovima su stradali mnogi kulturni spomenici i kulturna dobra. Ovaj poslednji zadatak je obavljen samo u svom manjem delu.

Prilikom određivanja zadataka odbora, obrazloženje je bilo to da je utvrđivanje istine za vreme dešavanja tokom Drugog svetskog rata na našim prostorima potrebno zbog toga da se tim događajima više nikad ne može manipulirati radi sticanja dnevno-političkih poena. Na osnivačkoj sednici odbora, naglašeno je i to da *nema kolektivne*

¹ Zapisnik sa 1. sednice Anketnog odbora za utvrđivanje istine o događajima u periodu od 1941. do 1945. godine u Vojvodini, Skupštine APV održane 22. januara 2001. godine u Novom Sadu.

krivice čime bi se mogla teretiti cela etnička ili društvena zajednica za počinjene zločine, već je zločin individualan i krivi su pojedinci.²

Anketni odbor je već na svojoj konstitutivnoj sednici odredio one principe po kojima će raditi, a to su bili:

- nema kolektivne odgovornosti na osnovu nacionalne, verske, itd. pripadnosti za vreme događaja između 1941. i 1945. godine;
- iza svakog zločina stoji pojedinac ili pojedinci, ni jedna žrtva, kao ni jedan počinitelj zločina ne predstavljaju ceo narod, nacionalnu ili versku zajednicu;
- zločini izvršeni između 1941. i 1945. su pre svega počinjeni zbog ideoloških razloga;
- cilj istraživanja je utvrđivanje imena žrtava i počinitelja;
- za vreme istraživanja i obrade podataka svaku dilemu treba razrešiti na osnovu činjenica, stavljajući u stranu ideološke i emocionalne razloge;
- u ime Anketnog odbora ubuduće će sa javnošću komunicirati predsednik, podpredsednik, ili član koga je odbor ovlastio.³

Anketni odbor je imao 13 članova, koji su svi bili poslanici Skupštine APV. Imao je šareni sastav u stranačkom smislu. U odboru su putem svojih poslanika bile zastupljene sledeće stranke: Demohrišćanska Stranka Srbije (DHSS), Nova Demokratska (ND), Socijaldemokratska (SD), Reformska Demokratska Stranka Vojvodine (RDSV), Demokratska Stranka (DS), Demokratska Stranka Vojvodanskih Mađara (DSVM), Demokratska Stranka Srbije (DSS), Liga Socijaldemokrata Vojvodine (LSV) i Savez Vojvodanskih Mađara (SVM). Za predsednika odbora Skupština APV je izabrala prof. dr Dragoljuba Živkovića (DHSS), a za njegovog zamenika odbor je iz svojih redova izabrao Milana Micića (SD).⁴

Prva godina rada odbora je najvećim delom bila vezana za izradu metoda rada odbora, organizaciju istraživanja i potragom za angažovanjem one naučne institucije koja može da uspešno radi na postavljenom zadatku. Prvi predlog je pao na Odsek za istoriju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, ali već od početka je za nosioca projekta bila predlagana i Srpska akademija nauka i umetnosti (SANU). Odsek za istoriju je prvobitno prihvatio poziv da bude nosilac projekta, ali kako se to i vidi u predlogu Odseka dostavljenom Anketnom odboru cilj je bilo naučno istraživanje, namera da se ceo posao obavlja profesionalno, da on bude adekvatno finansiran i da na kraju rada rezultati budu objavljeni u jednoj detaljnoj i sveobuhvatnoj monografiji.⁵ Članovi Anketnog odbora su u načelu prihvatili da nosilac projekta bude Odsek za istoriju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, ali kada je stigao i detaljan finansijski plan o potrebnim sredstvima, kojeg je na četvrtoj sednici odbora detaljno obrazložio tadašnji šef Odseka prof. dr Ranko Končar, neki članovi Anketnog odbora su izrazili svoje neslaganje, pa su čak doveli u pitanje i kompetenciju Odseka za istoriju, kao što su postavili i pitanje stranačke i ideološke pripadnosti saradnika Odseka, zaboravljajući da se radilo

² Isto.

³ Isto.

⁴ Zapisnik sa 4. sednice Anketnog odbora za utvrđivanje istine o događajima u periodu od 1941. do 1945. godine u Vojvodini, održane 2. aprila 2001. godine u Novom Sadu.

⁵ Zapisnik sa 3. sednice Anketnog odbora za utvrđivanje istine o događajima u periodu od 1941. do 1945. godine u Vojvodini, održane 22. februara 2001. godine u Novom Sadu.

o jednoj naučnoj instituciji.⁶ Posle takvih optužbi Odsek za istoriju se povukao, pa je Anketni odbor ostao bez nosioca projekta.

Negativan stav odbora prema predlogu Odseka za istoriju je već na početku rada odbora naneo štetu, pa su prošli meseci u potrazi za rešenjem, ali ni na objavljene konkurse u novinama (tokom maja 2001.) nije se prijavila ni jedna naučna institucija za nosioca projekta.⁷ Na kraju je odbor odlučio da sam bude nosilac projekta i da sam angažuje saradnike i istraživače. Tako su od sredine, a još više krajem 2001. godine započeta istraživanja i prikupljanje podataka. Tokom rada Anketnog odbora istraživanja su vršena u Vojnoistorijskom arhivu i u Zemaljskom arhivu u Budimpešti, u Državnom arhivu u Zagrebu, u Muzeju jevrejskih žrtava, u Muzeju genocida, u Vojnoistorijskom arhivu, u Arhivu Jugoslavije u Beogradu, u Arhivu Vojvodine, u Muzeju Vojvodine u Novom Sadu i u arhivima i muzejima u Somboru, Subotici, Zrenjaninu, Kikindi, Rumi, Sremskoj Mitrovici, Vršcu, Beloj Crkvi, itd.⁸ Pored istraživanja u zvaničnim institucijama podaci su bili prikupljeni i na terenu od privatnih lica, putem angažovanih istraživača, a na osnovu sačinjenog upitnika.⁹ Sa nekoliko gore navedenih institucija je tokom godina došlo do solidne saradnje, od kojih se isticao Muzej Vojvodine, gde je i nastala baza prikupljenih podataka i građe za potrebe projekta. Tokom svog postojanja i rada Anketni odbor je uspostavio odnose i sa organizacijama podunavskih Švaba u Saveznoj Republici Nemačkoj, sa kojima se razvila plodna saradnja.

Za vreme rada odbora ispunjeno je oko 130 000 anketnih listića, od kojih je proveru od strane stručnjaka Muzeja Vojvodine „preživelo” oko 90 000. Za vreme rada Anketnog odbora se pokazalo da se stradanje žrtava ne može hronološki staviti samo između 1941. i 1945, jer je stradanja na ovim prostorima bilo i posle 1945. skoro sve do 1948, a zbog postojanja raznih logora — pre svega za Nemce i Mađare, te ideološke neprijatelje novog režima — u Vojvodini (npr. Apatin, Bačka Palanka, Vrbas, Lovćenac, Novi Sad, Odžaci, Sombor, Subotica, Bački Gračac, Bački Jarak, Gakovo, Kruševlje, Taraš, Vranjevo, Novi Bečej, Kikinda, Petrovgrad, Srpska Crnja, Vršac, Bela Crkva, Šušara, Pančevo, Kovin, Mramorak, itd.). Anketni odbor za utvrđivanje istine je svoj posao zvanično završio podnošenjem izveštaja svom osnivaču, Skupštini AP Vojvodine, koji je usvojen na sednici održanoj 10. i 13. avgusta 2004. godine.¹⁰ Posle usvajanja izveštaja u organizaciji odbora 13. i 14. septembra 2004. godine u Novom Sadu je održan međunarodni naučni skup, na kojem je bilo prezentirano trinaest radova vezanih za stradanje nedužnog civilnog stanovništva današnje Vojvodine.¹¹ Još

⁶ Zapisnik sa 4. sednice Anketnog odbora za utvrđivanje istine o događajima u periodu od 1941. do 1945. godine u Vojvodini, održane 2. aprila 2001. godine u Novom Sadu.

⁷ Zapisnici sa 5, 6. i 7. sednice Anketnog odbora za utvrđivanje istine o događajima u periodu od 1941. do 1945. godine u Vojvodini, održanih 14. 21. maja i 12. juna 2001. godine u Novom Sadu.

⁸ PAL TIBOR: *Izveštaj o objavljenim istraživanjima u budimpeštanskim arhivima*. Novi Sad, 27. 08. 2001.; Zapisnik sa 9. sednice Anketnog odbora za utvrđivanje istine o događajima u periodu od 1941. do 1945. godine održane 19. novembra 2001. godine u Novom Sadu; *Izveštaj o radu između 9. i 10. sednice odbora; Pregled poseta arhivima i muzejima Vojvodine iz 2001. godine*

⁹ *Upitnik za prikupljanje podataka o žrtvama; Popis spomenika kulture stradalih tokom II svetskog rata (1941–1945) u Vojvodini*. Upitnici su sačinjeni na srpskom i mađarskom jeziku.

¹⁰ Zapisnik sa 33. sednice Skupštine AP Vojvodine održane 10. i 13. avgusta 2004. godine u Novom Sadu.

¹¹ 2004. godine se u vreme održavanja skupa u ograničenom tiražu se i pojavio jedan zbornik u izdanju Skupštine AP Vojvodine pod naslovom: *Međunarodni naučni skup. ISTINA...*, zbornik radova, glav-

za vreme mandata odbora se videlo da posao nije okončan i da bi ga trebalo nastaviti. To se na naučnom skupu još više videlo i osetilo. Tako je na kraju skupa i službeno predloženo budućim pokrajinskim vlastima da se rad na projektu nastavi.

Posle održanog skupa su ubrzo usledili izbori u Srbiji (parlamentarni i lokalni), pa se cela zamisao za neko vreme dovela u pitanje. Nove pokrajinske vlasti nisu formirale jedan novi Anketni odbor, nego su krajem 2004. istraživanje o istini o događajima u Vojvodini između 1941. i 1948. kao projekat poverile nanovo osnovanoj Vojvodanskoj akademiji nauka i umetnosti. Rukovodilac projekta je ponovo postao prof. dr Dragoljub Živković. Pošto je istraživanje o istini u pomenutom periodu posle izbora u jesen 2004. postalo klasičan naučni projekat i on je u narednom periodu prolazio kao i drugi naučni projekti, finansirani od strane državnih organa, jer se često borio sa oskudicom finansijskih sredstava. Bilo je momenata kada je čak opstanak projekta bio doveden u pitanje.

Posao se ipak nastavio, ali sada sa jednom manjom grupom istraživača i saradnika, čiji je zadatak bio da i dalje prikupljaju podatke, ali da prvenstveno proveravaju i klasificiraju već prikupljene podatke, da bi na kraju nastao jedan drugi zbornik, koji bi trebao postati neka sinteza celokupne problematike čije je istraživanje počelo skoro pre deset godina. Baza prikupljenih podataka se i dalje nalazila u Muzeju Vojvodine, čiji su stručnjaci i saradnici dali velik doprinos radu na projektu. Uprkos velikim teškoćama i ovaj posao je priveden kraju, pa su pristigli radovi odštampani u jednom novom zborniku krajem 2008. godine.¹² Najveći problem sa ovim drugim zbornikom — koji ukupno ima devet tomova, od kojih prvi sadrži radove dok ostalih osam sadržavaju imena žrtava razvrstanih po regionalnom i nacionalnom principu — je taj da su knjige odštampane u svega deset primeraka (!), zbog čega su skoro nedostupne javnosti, čak i stručnoj. Početkom ove godine je izrađeno i 120 CD-a, koji sadrže svih devet tomova, ali je i to malo da bi se šira javnost mogla upoznati sa rezultatima ovog projekta. Razlog ovom oskudnom tiražu — kako tvrde nadležni finansijeri — je finansijska oskudica. Ipak, uprkos i ovoj oskudici zbornik i CD izdanje su predstavljeni javnosti na promociji održanoj 14. maja 2009. godine u zgradi Skupštine grada Novog Sada. Zaključak i sa ove promocije, a i na osnovu pisanja štampe o promociji, je onaj isti kao i od pre više od četiri godine: posao nije ni sada završen, ostalo je još mnogo nerasvetljenih okolnosti i detalja i država treba da nađe mogućnost finansiranja jednog ovakvog projekta, kako bi konačno došlo do pomirenja između naroda na ovim prostorima vezano za događaje u periodu 1941–1948.

ni i odgovorni urednik prof. dr Dragoljub Živković. Novi Sad, septembar 2004. 398. Autori radova, koji se nalaze u zborniku, su određeni saradnici koji su učestvovali na projektu: dr Željko Bjeljac, Jovan Mirković, Dragan Cvetković, mr Milan Koljanin, dr Dušan Vuletić, Hadži Božidar Pauković, Đorđe Bošković, Milan Micić, prof. dr Dragoljub Živković, Zvonimir Golubović, Matuška Marton i dr Drago Njegovan.

¹² Naslov višetomnog (ukupno devet tomova) zbornika: *Na putu ka istini. Imenik stradalih stanovnika AP Vojvodine 1941–1948*. Novi Sad, maj 2009. (elektronsko izdanje PDF). Rukovodilac i glavni odgovorni urednik je prof. dr Dragoljub Živković. Autori radova u zborniku su: prof. dr Ljubivoje Cerović, prof. dr Dragoljub Živković, prof. dr Enike Šajti, dr Dušan Vuletić, mr Milan Micić i mr Tibor Pal. Sekretar projekta Đorđe Spornjak. Tehnička obrada i statistika Nenad Maurić.

PODACI ANKETNOG ODBORA ZA UTVRĐIVANJE ISTINE

Kako smo već napomenuli, Anketni odbor Skupštine AP Vojvodine je posle više od pola veka, krajem 2000. godine, započeo sa sakupljanjem podataka o nevinim stradalim civilnim žrtvama iz naših krajeva tokom Drugog svetskog rata. Za trajanja svog mandata od četiri godine uradio je veliki posao uz pomoć saradnika Muzeja Vojvodine i Arhiva Vojvodine, te saradnika na terenu, sakupivši pozamašnu dokumentaciju. Septembra 2004. uz saradnju istoričara i drugih stručnjaka sakupljeni rezultati su na jednom naučnom skupu prezentovani, a te iste godine su i objavljeni. Pošto se tokom prvobitnih istraživanja išlo u sakupljanje podataka o žrtvama do 1945, tokom rada odbora se neminovno iskazala obaveza nastavka istraživanja i na posleratna događanja, jer se došlo do zaključka da je žrtava bilo i posle završetka rata. Naime, logori koje su savremenici često nazivali logorima smrti postojali su i posle rata i to pre svega za neprijatelje nove vlasti, tj. protivnika komunista, bilo na nacionalnoj, bilo na klasnoj osnovi. U njima je prema prvim procenama, stradalo skoro toliko, ako ne i više ljudi sa ovih prostora, koliko je stradalo za vreme Drugog svetskog rata između 1941–1945. Stoga se zapravo pokazala potreba da se istraživanja nastave sve do može se reći prelomne 1948. godine, kada su ukinuti logori za kako se tada govorilo „narodne“ i „državne“ neprijatelje i kada je nova Jugoslavija došla u sukob sa dotadašnjim saveznicima, odn. vodećom silom socijalističkog lagera, SSSR-om. Ova istraživanja o nedužno stradalima u protekle četiri godine su se nastavila u okvirima projekta već nov osnovane Vojvođanske akademije nauka i umetnosti, sa manjim brojem saradnika.

Po trenutnom stanju istraženih i proverenih podataka sakupljenih od strane Anketnog odbora i njegovih saradnika, u Bačkoj, Banatu, Sremu i Baranji, odnosno sa teritorije današnje Vojvodine u drugim zemljama je između 1941. i 1948. stradalo 86 881 civilna žrtva. Najviše je stradalo Srba, preko 40 000, zatim Nemaca, preko 20 000, pa Jevreja, preko 15 000, te Mađara, oko 5000, Hrvata, oko 2700, Slovaka, oko 1000 i ostalih.¹³ Po polnoj podeli od 86 881 stradalog Vojvođanina 56 089 (66,87 %) je bilo muškaraca, 27 719 (33,05 %) je bilo žena. U podacima je posebno uočljiv veliki procenat stradanja žena kod Jevreja od 49,90 % u odnosu na muškarce od 50,10 %, kao i kod Nemaca, gde je stradalo više žena od muškaraca otprilike u srazmjeri 60 % prema 40 %. Kod stradalih Mađara je bilo obratno, jer je odnos procenta stradalih bio oko 90 % muškaraca prema 10 % žena, dok je kod Srba bilo 80 % stradalih muškaraca, a oko 20 % su činile žene.

Po regionalnoj podeli najviše Vojvođana je stradalo u Bačkoj 21 533, zatim u Hrvatskoj 11 074, pa u Srbiji 10 374, u Sremu 9582, u Nemačkoj 9788, u Banatu 7084, u Slavoniji 4763, u Mađarskoj 2030, u SSSR-u 1307, u Austriji 611, u Rumuniji 155, u Crnoj Gori 149, u Sloveniji 135, u Norveškoj 102, itd.¹⁴ Stradalih iz Vojvodine je još u pomenutom periodu bilo i u Poljskoj, Francuskoj, Češkoj, Italiji, Makedoniji, Bosni, Finskoj, Grčkoj, Albaniji, Bugarskoj, Holandiji, itd. Ako se uporede nacionalna

¹³ Tačni podaci Anketnog odbora, odnosno projekta za utvrđivanje istine o događajima između 1941–1948. po nacionalnoj i polnoj pripadnosti se nalaze u IV (Srbi), V (Jevreji), VI (Nemci), VII (Mađari), VIII (Ostali) tomu, *Imenika stradalih stanovnika AP Vojvodine 1941–1948*.

¹⁴ PROF. DR DRAGOLJUB ŽIVKOVIĆ: Stradanje Vojvođana 1941–1948. Na putu ka istini, zbornik radova, glavni i odgovorni urednik prof. dr Dragoljub Živković. Novi Sad, 2009. 63. (54–73.)

pripadnost i mesto stradanja, onda se može zaključiti da su vojvođanski Srbi najviše stradali u Sremu, Hrvatskoj, Bačkoj, Srbiji, Slavoniji, Bosni, Banatu, Mađarskoj, itd. Pripadnici jevrejskog naroda su najviše stradali u Nemačkoj, u Srbiji, u Hrvatskoj, u Bačkoj, u SSSR-u i Banatu. Nemci su najviše stradali u Bačkoj, u Srbiji, u Banatu i u Sremu. Najviše stradalih Mađara je bilo u Bačkoj, u Slavoniji, u Mađarskoj i Baranji.¹⁵

Unutar Vojvodine je najviše stradalo stanovništvo Bačke (16 293), zatim Srema (9852), Banata (7084) i Baranje (1558).¹⁶

Ako uzmemo godine stradanja, onda se može konstatovati, da je najviše stradalih bilo 1944. ukupno (po podacima Anketnog odbora) 22 704 stradale osobe. Druga godina po broju stradalih je bila 1942, kada je stradalo 20 686 ljudi. Treća je 1945. godina, kada je stradalo 11 503 osobe, dok je 1946. stradalo 9569 lica. Godine 1943. je bilo 8184 stradalih, dok je 1941. bilo 7813 stradalih. Od 1947. osetno opada broj stradalih osoba, tako da je na kraju posmatranog perioda 1948. stradalo 55 lica.¹⁷

Ako se pogleda životno doba stradalih, onda možemo konstatovati da su kod muškaraca najviše stradali oni koji su bili između 20 i 35 godine života, dok je kod žena najviše stradalih bilo između 60 i 70 godine života.¹⁸

Nesumnjivo je posle ovako obimnog posla, a suočavajući se sa svim teškoćama istraživačkog rada, da je Anketni odbor uradio veliki posao, ali se iz njegovih iznetih podataka i podataka iznetih od strane ranijih istraživača u ovom radu vide i suprotnosti. Da bi se došlo do tačnijih podataka (jer konačne podatke u nedostatku dovoljnog broja relevantnih izvora i popisa – koji su vremenom „nestali“ i to posebno za vreme burnih događaja i namernog prikrivanja krivice određenih ljudi, od kojih je ne mali broj u drugoj polovini prošlog veka bio na značajnim funkcijama — nećemo možda nikad saznati) istraživanja o broju nevinih civilnih žrtava u periodu između 1941–1948. sa teritorije današnje Vojvodine moramo nastaviti, u interesu svih nas koji živimo na ovim prostorima.

¹⁵ Isto, 64.

¹⁶ Isto, 65.

¹⁷ Isto

¹⁸ Isto, 69–70.